

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Kalbotyra 54 (2)

Slavistica Vilnensis

2005–2009

Žurnalas eina nuo 1958 metų

VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDYKLA
2009

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Kalbotyra 54 (2)

**LIETUVIAI IR SLAVAI:
kalbų ir kultūrų sąveika
istorijoje ir dabartyje**

VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDYKLA
2009

ВИЛЬНЮССКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

Kalbotyra 54 (2)

**ЛИТОВЦЫ И СЛАВЯНЕ:
взаимодействие языков и культур
в истории и современности**

ИЗДАТЕЛЬСТВО ВИЛЬНЮССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2009

Редколлегия

Сергеюс ТЕМЧИНАС (отв. редактор, Институт литовского языка, Литва)
Надежда МОРОЗОВА (координатор, Институт литовского языка, Литва)
Ян Ивар БЬЕРНФЛАТЕН (Университет Осло, Норвегия)
Синтия ВАКАРЕЛИЙСКА (Орегонский университет, США)
Алоизас ГУДАВИЧЮС (Шяуляйский университет, Литва)
Александр ДУЛИЧЕНКО (Тартуский университет, Эстония)
Чеслав ЛАПИЧ (Торуньский университет, Польша)
Элеонора ЛАССАН (Вильнюсский университет, Литва)
Олег ПОЛЯКОВ (Вильнюсский университет, Литва)
Януш РИГЕР (Варшавский университет, Польша)
Аксель ХОЛЬФУТ (Институт литовского языка, Литва)
Генадзь ЦЫХУН (Институт языка и литературы НАН Беларуси)
Клаус ШТАЙНКЕ (Университет Эрланген, Германия)
Юозас ЮРКЕНАС (Вильнюсский педагогический университет, Литва)
Эльжбета ЯНУС (Институт литературоведения Польской АН)

Redakcinė kolegija

Sergejus TEMČINAS (ats. redaktorius, Lietuvių kalbos institutas, Lietuva)
Nadežda MOROZOVA (koordinatore, Lietuvių kalbos institutas, Lietuva)
Jan Ivar BJØRNFLATEN (Oslo universitetas, Norvegija)
Henadzj CYCHUN (Baltarusijos NMA kalbos ir literatūros institutas)
Aleksandr DULIČENKO (Tartu universitetas, Estija)
Aloyzas GUDAVIČIUS (Šiaulių universitetas, Lietuva)
Axel HOLVOET (Lietuvių kalbos institutas, Lietuva)
Elżbieta JANUS (Lenkijos MA literatūros tyrimų institutas)
Juozas JURKĖNAS (Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuva)
Czesław ŁAPICZ (Torunės universitetas, Lenkija)
Eleonora LASSAN (Vilniaus universitetas, Lietuva)
Olegas POLIAKOVAS (Vilniaus universitetas, Lietuva)
Janusz RIEGER (Varšuvos universitetas, Lenkija)
Klaus STEINKE (Erlangeno universitetas, Vokietija)
Cynthia VAKARELIYSKA (Oregono universitetas, JAV)

Редакторы тома: Елена КОНИЦКАЯ, Виктория УШИНСКЕНЕ
Tomo redaktorės: Jelena KONICKAJA, Viktorija UŠINSKIENĖ

Рецензенты тома: проф. Б. КЯРБЯЛИТЕ, проф. Б. СТУНДЖЯ
Tomo recenzentai: prof. B. KERBELYTĖ, prof. B. STUNDŽIA

Адрес редакции: Rusų filologijos katedra/ Polonistikos centras
Redakcijos adresai: Vilniaus universitetas
Universiteto 5
LT-2734 Vilnius
e-mail: jelena.konickaja@flf.vu.lt,
viktoria.usinskiene@gmail.com.

JOANNA KULWICKA-KAMIŃSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Anioł w dawnych i współczesnych przekładach biblijnych i koranicznych

Celem artykułu jest próba ukazania wizerunku anioła, wyłaniającego się z polskich translacji biblijnych i koranicznych, jak również analiza sposobów przekładu wyrazów o znaczeniu ‘anioł’ z języków hebrajskiego, greckiego i arabskiego. Jest to też próba stwierdzenia, czy związki frazeologiczne z wyrazem *anioł*, obecne w piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich i w polskich przekładach Koranu, są charakterystyczne dla tego typu tekstów przy tworzeniu tzw. frazeologii koranicznej oraz w jakim stopniu one odzwierciedlają frazeologię biblijną bądź zasób polszczyzny ogólnej.

Źródłem ekscerpcji słownictwa są drukowane przekłady Koranu na język polski oraz zabytki Tatarów litewsko-polskich, pisane grafiań arabską, wymagające transkrypcji i transliteracji. Są to teksty muzułmańskie, przy ich doborze posłużono się więc kryterium tematycznym. Należą do nich: a) pochodzące z XVII w. pierwsze zachowane kopie XVI-wiecznych zabytków tatarskich: *Kitab z Kazania* (dalej KzK), *Chamaıl lipski* (Chl)¹, b) teksty XVIII-wieczne: *Tefsir* z 1725r. (T1), *Tefsir* z 1788r. (T2), *Kitab Łuckiewicza* (KŁ), *Kitab Milkamanowicza* (KM)²; c) materiał leksykalny z XIX-wiecznych kitabów opracowany przez S. Akiner (A) i A. Woronowicza (W); J. Sobolewskiego *Wykład wiary machometańskiej...* (Ww); d) XIX i XX-wieczne przekłady Koranu: *Koran* z 1858 r., przypisywany J. Buczackiemu (KB1)³, *Wersety z Koranu*, 1935 r. (WzK), *Koran* w przekładzie J. Bielawskiego, 1986 r. (KB2), tzw. *Koran londyński*, 1990 r. (K3).

Należy przy tym zwrócić uwagę, iż zabytki piśmiennictwa Tatarów litewsko-polskich i drukowane przekłady Koranu stanowią dwie odrębne grupy źródeł, gdyż pierwsi tłumacze Koranu na język polski — filomaci ks. D. Chlewiński i I. Domeyko, jak wynika z badań, nie korzystali z ksiąg religijnych Tatarów litewsko-polskich (wskazuje na to brak znajomości typologii piśmiennictwa Tatarów litewsko-polskich, co potwierdza m.in. w swoich

pamiętnikach Franciszek Mickiewicz, brat Adama Mickiewicza), chociaż przekład filomatów i oparty na nim przekład przypisywany Janowi Murzie Tarak-Buczackiemu powstawały w środowisku Tatarów.

Podstawę materiałową stanowią również polskie przekłady Biblii: *Biblia brzeska* z 1563 r. (BB), *Biblia nieświeska*, 1572 r. (BN), *Biblia w przekładzie J. Wujka*, 1599 r. (BW), *Biblia gdańska*, 1632 r. (BG) oraz współczesny przekład — *Biblia Tysiąclecia* (BT).

W artykule (z założenia poświęconym terminologii religijnej) nie będę przytaczać ogólnych definicji słownikowych, stosowanych w źródłach leksykograficznych, ale podam tylko te znaczenia, które mają bezpośredni związek z religią. Tak więc w języku polskim wyraz *anioł* jest obecny już od doby staropolskiej w znaczeniach: ‘bezciesny duch, stworzony przez Boga’; ‘pośrednik Boga do ludzi’; ‘osobisty opiekun człowieka, anioł stróż’; ‘potępiony przez Boga zbuntowany duch’ [Karpluk 2001, 2]. *Słownik polszczyzny XVI wieku* (SPolXVI) podaje szerszą charakterystykę semantyczną tego słowa: 1. ‘według wierzeń religijnych duch niebiański, istota nadprzyrodzona; poseł, zwiastun, wysłannik boży (także prorok); stróż, opiekun’; 2. ‘zły duch, diabeł, czart’ [SPolXVI I, 170–175]. Późniejsze słowniki języka polskiego potwierdzają wymienione znaczenia [SL I, 18–19; SWil I, 22]. W *Słowniku Mickiewicza* podkreślono, iż *anioł* to ‘duch niebiański w pojęciu biblijnym i mahometańskim’ [SMick I, 69–70]. Współczesne podstawowe znaczenie wyrazu *anioł* to ‘według wierzeń religijnych istota nadprzyrodzona, uosabiająca dobroć, doskonałość; plastyczne przedstawienie tej istoty w rzeźbie, malarstwie itp.’ [SDor I, 142]. Źródła leksykograficzne podają, iż wyraz *anioł* pochodzi z gr. *aggelos*, skąd łac. *angelus*, które przez pośrednictwo czeskie przeszło do języka polskiego (por. czes. *anděl/ anjel*). Proces adaptacji tego wyrazu do systemu fonologicznego języka polskiego wyraża różnicowanie w zapisie: w SSTCh — *anjol, anjel*; w SPolXVI — *anjol, anjel*, ale też *angiol, angol, angyoł*; w SL — *anioł, angiol*.

Stary Testament (dalej ST) często przedstawia Boga na wzór wschodniego władcy, którego chwałą chóry anielskie [por. Grabner-Haider 1994, 40–41; Khoury 1998, 10–12; Leon-Dufour 1990, 48–51]: *Chwalcieź go wszyscy anieli jego, chwalcieź go wszystkie wojska jego* (BB); *Chwalcie go wszyscy Aniołowie jego; chwalcie go wszystkie wojska jego* (BG); *Chwalcie Go, wszyscy Jego aniołowie, chwalcie Go, wszystkie Jego zastępy!* (BT Ps 148, 2). Ci, którzy tworzą Jego dwór są zarazem Jego *ślugami* (Hi 4, 18). Są oni również nazywani *świętymi* albo *synami Bożymi*. Znajdują się wśród nich *cherubiny*, podtrzymujący tron Boga (Ps 80, 2), ciągnący Jego wóz (Ez 10, 1 n.), służący Mu za pojazd (Ps 18, 11) lub pilnujący Jego posiadłości (Rdz 3, 24); *serafini*, śpiewający Jego chwałę (Iz 6, 2 n.). Są one zawsze do dyspozycji Boga w Jego zarządzaniu światem i wprowadzaniu w życie Bo-

zych rozkazów, np. *aniołowie jego [...] którzy czynicie dosyć rozkazaniu jego* (BB); *wszyscy Anjołowie [...] którzy czynicie słowo jego* (BW); *wszyscy Jego aniołowie [...] wykonujący Jego rozkazy* (BT Ps 103, 20). Równocześnie jednak, w opowiadaniach biblijnych występuje także *anioł Jahwe*; w polskich przekładach Biblii to *Anioł Pański* lub *Anioł Jehowy*. Nie jest on odróżniany od samego Jahwe, pojawiającego się niekiedy w postaci widzialnej, por.: *Ale Anioł Pański znalazł ją* (BB), *A znalazł ją ánioł Jehowy* (BN), *I gdy ją znalazł Anjoł Pański* (BW), *I znalazł ją Anioł Pański* (BG), *Anioł Pański znalazł Hagar* (BT Rdz 16, 7 i in.).

Początkowo wszystkim aniołom bez różnicy przypisywano czyny dobre i złe, np. dobry anioł ma czuwać nad Izraelem (Wj 23, 20), lecz nieszczęścia są zwiastowane przez *aniołów nieszczęścia* lub przez *Anioła-Niszczyciela*⁴ czy nawet przez *szatana* z Księgi Hioba (Hi 1, 6–12; 2, 1–10). Jednakże od czasu niewoli zadania aniołów są bardziej sprecyzowane, a sami aniołowie otrzymują pewne kwalifikacje moralne w zależności od roli, jaką spełniają: z jednej strony dobrzy *aniołowie*, z drugiej zaś *szatan* i *demony*. Nie zmieniają się jednak funkcje aniołów: nadal czuwają nad ludźmi, np. *Ja pošlę przed tobą anioła, który cię będzie strzegł w drodze* (BB); *Oto ją pošlę Anjoła mego, który by szedł przed tobą i strzegł na drodze* (BW), *Oto ja pošylam Anioła przed tobą, aby cię strzegł w drodze* (BG Wj 23, 20); przedstawiają ich prośby Bogu, np. *A tak teraz ty modlitwy, któreś ty i Sara, niewiastka twoja, czyniła, tedy m ja je ofiarował przed Świątym* (BB); *jam ofiarował twoję modlitwę Panu* (BW); *ja przypomniałem błagania wasze przed majestatem Pańskim* (BT Tb 12, 12); decydują o przyszłych losach narodów (Dn 10, 13–21). Od czasów Ezechiela aniołowie wyjaśniają również sens prorockich wizji (Ez 40, 3 n.). Otrzymują imiona, związane z ich funkcjami: *Rafael* — ‘Bóg uleczył’ (Tb 3, 17), *Gabriel* — ‘Bohater Boży’ (Dn 8, 16), *Michał* — ‘Któż jak Bóg?’ (Dn 10, 13.21).

W przedstawionych kontekstach wyraz *anioł* jest przekładem hebr. *mal'āk*, *mal'āch*, *maleāch* ‘posłaniec, wysłannik’, nie jest on więc określeniem natury, lecz funkcji [Briks 2000, 194]. Taki przekład potwierdza również *Hebrajsko-polski Stary Testament*, por. *wysylam anioła przed tobą, aby strzegł cię w drodze* (Wj 23, 21). Wyraz ten jest również obecny w staropolskiej literaturze religijnej, np. w *Rozmowach chrystyjańskich* M. Czechowica: *to wiedz iż słowo Żydowskie Maleach które tam używa także i jako greckie angelos: nie tylko aniołowi duchem od Boga stworzonemu/ ale też i człowiekowi/ lub od Boga lub też i od człowieka drugiego poslanemu służy; Bo się tak w piśmie posłańcy Maleachami i anioły pospolicie nazywają* [SPolXVI XIII, 55].

Przedstawianie i klasyfikacja aniołów, którymi posługuje się ST mają więc charakter symboliczny. *Nowy Testament* (dalej NT) odwołuje się także do tego samego umownego języka, który pochodzi równocześnie ze świę-

tych ksiąg i z ówczesnej tradycji żydowskiej. Tak więc i w NT wylicza się *archaniołów* (1 Tes 4, 16), *cherubinów* (Hbr 9, 5), *Trony, Panowania, Władze, Potęgi* (Kol 1, 16), *Moce* (Ef 1, 21). Nauka o aniołach jest tu jednakże podporządkowana objawieniu Jezusa Chrystusa, bowiem aniołowie wspomagają Go w Jego zbawczym dziele, są Jego towarzyszami, wykonawcami Jego woli, obecnymi w najważniejszych momentach Jego posługi na ziemi i mającymi Mu towarzyszyć w niebie, np.: *a oto aniołowie przychodzili i służyli jemu* (BB); *a oto Anjołowie przystąpili i służyli jemu* (BW); *a oto, Aniołowie przystąpili i służyli mu* (BG Mt 4, 11; Mt 4, 6; 16, 27). Wobec ludzi spełniają w dalszym ciągu taką rolę, jaką przyznawał im już ST, t.j. zapewnienie opieki ludziom: *Baczcież, abyście nie wzgardzali jednego z tych to małych; abowiem wam powiedam, iż aniołowie ich na niebie zawsze widzą oblicze Ojca mego* (BB); *Patrzcież, abyście nie wzgardzali jednego z tych małych: abowiem wam powiedam, iż Anjołowie ich w niebiesiech zawsze widzą oblicze Ojca mego* (BW); *Patrzajcież, abyście nie gardzili żadnym z tych maluczkich; albowiem wam powiadam, iż Aniołowie ich w niebiesiech zawsze patrzą na oblicze Ojca mego* (BG Mt 18, 10); przedstawianie Bogu modlitw świętych: *upadli przed Barankiem, mając każdy arfy i bańki złote pełne kadzenia, które są modlitwy świętych* (BB); *pádli przed báránkiem mając káždy árfy báníki pełne zapáchow ktore są modlitwy świętych* (BN); *upadło przed Barankiem, mając każdy z nich cytry i czasie złote, pełne wonnych rzeczy, które są modlitwy świętych* (BG Ap 5, 8); prowadzenie dusz sprawiedliwych do rajy (*niesion był od aniołów na łono Abrahamowe* (BB); *i poniesiono go od aniołow do łon Abráhámowego* (BN); *a poniesion był od Anjołow na łono Abrahamowe* /BW/; *i aniołowie zanieśli go na łono Abrahama* (BT Łk 16, 22); głoszenie nowiny o zmartwychwstaniu (*anioł rzekł niewiastom* (BB); *ániol rzekł niewiástam* (BN); *Anioł odpowiadając, rzekł do niewiast* (BG Mt 28, 5 n.); obecność w Dniu Sądu, np. (BT Ap 8, 2).

Źródłem przekładu jest gr. *aggelos* ‘posłaniec, zwiastun’, ‘anioł’: 1) o ludziach posłanych przez Boga; o ludziach posłanych przez ludzi; 2) o istotach nadprzyrodzonych: o posłańcach Boga; o istotach bliżej nieokreślonych [Popowski 1994, 4]. W interlinearnym przekładzie Nowego Testamentu gr. *aggelos* tłumaczy się jako *zwiastun*, np.: *zwiastun rzekł kobietom* (Mt 28, 5).

W zabytkach Tatarów litewsko-polskich w znaczeniu ‘anioł’ można spotkać zarówno ar. termin *malak* < hebr. *mal’āk*, *mal’āch*, *maleāch* ‘wysłannik’, jak też zeslawizowaną formę *melek*: *anhiel melek reknie* (W 361). Wyraz *anioł*, znany najwcześniejszym XVII-wiecznym kopiom zabytków Tatarów litewsko-polskich (KzK, ChL), zapisywany jest jako *ang’el⁵* czy też *anhel* (KM), *anhiel* (W), ‘*enhel*, ‘*enhel* (KM, KŁ, A) (wpływy brs.), a także *anjel*, *anjol* czy współcześnie *anioł* (T2, Ww, WzK, polskie przekłady Koranu).

Aniołowie w islamie to duchowe siły bądź istoty, które poddają ludziom dobre, uszczęśliwiający myśli, zwierzętom — zbawcze przeczucia, czy też w inny sposób pozostają w służbie natury i życia [Khoury 1998, 12]. Aniołowie bezpośrednio służą Bogu, towarzysząc ludziom i pozostałym istotom oraz współdziałając z nimi. Siły czy istoty, które działają w przeciwnym kierunku noszą miano diabłów. Wiara w aniołów jest dogmatem islamu, wyrażonym *expressis verbis* zarówno w piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich, jak i w polskich przekładach Koranu, np.: *to še znači vere v pana boga jedinogo i v anoli jego i v kšengi jego i v posli jego i dnū ostatnemū sondnemū že ma bic* (KM w. 1–3, s. 24); *A kto nie wierzy w Allaha, aniołów Jego, księgi i proroków Jego oraz kto nie wierzy w dzień ostatni — ten jest w głębokim błędzie* (WzK w. 206, s. 39); *Ten kto nie wierzy: w Boga, Aniołów, Koran, Proroka i w dzień Sądu, jest pogrążony w zaślepieniu* (KB1 IV, 134), por. *A kto nie wierzy w Boga, w Jego aniołów, w Jego Księgi, w Jego Posłańców i Dzień Ostatni — ten zblądził zblądzeniem dalekim* (KB2 IV, 136); *Kto nie wierzy w Allacha i Jego aniołów, w Jego Księgi i Jego Posłańców, i Dzień Ostatni ten z pewnością bardzo zбочył z drogi* (K3 IV, 137).

Aniołowie są istotami rozumnymi, stworzonymi ze światła, i są bezcieleśni. Być może mają płęć, ale sądy koraniczne są na ten temat rozbieżne [Danecki 1997, 114]. Piśmiennictwo Tatarów litewsko-polskich, które w dużej mierze opiera się na tradycji, uzupełnia wiadomości o aniołach i poszerza tym samym obraz anioła w islamie. W literaturze litewsko-polskich muzułmanów znajdziemy opisy wyglądu aniołów: *angel z glinī* (KzK w. 8, s. 60b), *pōlōvica angela z ōgna a pōlōvica angela iz śnigū* (KzK w. 3–4, s. 68b); *paľavica iz śnehū, paľavica iz ‘ahnū, roznije t’ ešbiχ’ i z jezikoū idūc* (KŁ w. 5, s. 116a); *adžin ‘enh’el padobnij ptaχu [...] Božije im’ona p’eje* (KŁ w. 4 i 6, s. 118b); *Taho ‘enh’ela skridła żelonije* (KŁ w. 8, s. 119b); *‘ednahu ‘enhe’ela strašnahu, na kreśle sedžeū smūtņij. Panboh jeho jak stvariū, razu ješce n’ešm’ejaūše, žadnahu dn’a v’ešolim nebiū* (KŁ w. 6–7, s. 117b); *jeni na koņi ušsedajuć, každij na haľavu karonu ‘uložić, ‘u rukaχ dđeržaći buľavi, ‘a jezikač’ i p’ećimūc t’ ešbiχ* (KŁ w. 5–6, s. 116b).

Zadaniem aniołów w niebie jest ochrona murów nieba przed podsłuchującymi dżinnami i szatanami. Przede wszystkim jednak nieustannie głoszą chwałę Boga; są to aniołowie najbliżsi Bogu, ar. *muqarrabūn*. Obraz modlących się aniołów spotykamy także w piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich, przy czym nazwy modlitw i towarzyszące im czynności są podawane w formie oryginalnej — arabskiej lub tureckiej, translukowanej albo zeslawizowanej, np.: *k’edi reklišmi do anolov ocinece šežde⁶ vštk’e to ūklonili še tilko* (T2 II, w. 8, s. 8); *Na pravaj staraņe bili ‘enh’eli ‘u lidžb’e cetirkrot po sto tis’ecej; ‘u kažnahu ‘u rukaχ po paľumisku šv’etlašći dđeržać, χoraša seľevat⁷ p’ejūc, sedže klanėjūcca, radujuciše...* (KŁ w. 9, s. 114b; w. 1–2,

s. 115a); 'adzin 'enh'el padobnij ptaχu [...] Bożije im'ona p'eje (KŁ w. 4–6, s. 118b), 'U kažnom roc'e śemdź'eśat t'isecej jezikoū, t'eśbiχ jezion' i p'ejūc, Pana boha χvalūc. Kaźnij jezion' śemdź'eśat t'isecej t'eśbiχeū p'eje (opis archanioła Rafała) (KŁ w. 7–8, s. 132b); *anheli nepeśk'ije radovaci še buduc* (KM w. 3–4, s. 222); *jedni zawsze klęczą, drudzy stoją, inni schyleni, a inni śpiewają chwałę Boga* (Ww s. 14).

Modlących się aniołów opisują również przekłady koraniczne. Jednakże tu specjalistyczna terminologia modlitewna jest przełożona na język polski, por. *ci, którzy znajdują się u Pana twego, nie opuszczają modlitwy, głoszą chwałę Jego i padają na twarz przed Nim* (WzK, *Wzniesione Krawędzie* w. 206, s. 63); *Aniołowie nie wzbraniają się oddać Mu czci, i nie przestają Go chwalić. Oni Go dzień i noc chwalą, i nie przestaną nigdy głosić Jego wielkości* (KB1 XXI, 19–20); por. KB2: *A ci, którzy są przy Nim, nie wbijają się w pychę, tak by Jemu czci nie oddawać; i nie ustają. Oni głoszą chwałę nocą i dniem i nie doznają zmęczenia* (XI, 19–20); K3: *A ci, którzy są przy Nim, nie gardzą Jego czcią ani się nie męczą. Oni wychwalają Go dzień i noc i nie tracą sił* (XXI, 20–21) i szereg innych kontekstów, np. KB1 (IV, 169; XL, 7; XLI, 38; XLII, 3; LII, 38); KB2 (IV, 172; XL, 7; XLI, 38; XLII, 5; LII, 38); K3 (IV, 173; XL, 8; XLI, 39; XLII, 6; LII, 39).

Anioły otaczają i dźwigają tron Boga: zwykle unosi go tylko czterech aniołów, ale w czasie Sądu Ostatecznego będzie ich ośmiu, por. *anheli... katorije 'arś⁸ dźerżac* (A 61, 66); *nebesk'ije lūzi 'arś zerżačije anheli plakac būduc* (KM w. 3–4, s. 165); *ośmiu Aniołów będzie niosło Tron Przedwiecznego* (KB1 LXIX, 17); *tego dnia na nim osiem aniołów nieść będzie Tron twego Pana* (K3 LXIX, 18). Wypełniają wolę Boga, spełniają Jego rozkazy, np.: *'u śeredżini tak poūna 'enh'elaū, kaźnij z bosk'im raskazan'em 'u 'adnom dzele* (KŁ w. 2, s. 117a), *Śemdźes'at tis'ecej 'enh'eleū stajała 'u tom, paslūχu cin'ili* (KŁ w. 7, s. 124b), *Śemsot t'isece 'enh'eleū p'ered jim stajać, ūše jeho raskazu trimać hatovi* (KŁ w. 1, s. 125a); *anhele vzavši z rozkanne božeho vźnešli 'Īsū proroka na čvarte nebo* (KM w. 9–10, s. 58); *Bóg ma Aniołów, działających podług jego rozkazów, którzy nie sprzeciwiają się jego woli* (Ww s. 14); *Na Aniołów wykonywających wyroki nieba* (KB1 LI, 4) i in. W Dzień Sądu będą otwierać księgi z zapisanymi uczynkami ludzi i wykonywać Boże wyroki, np.: *Wierzę, że mię dwóch aniołów otacza i zaświadcza oni o moich postępkach, i że jest raj i piekło, że na sądzie Pańskim okażą nam uczynki dobre i złe* (Ww s. 105). Możliwe jest także ich wstawiennictwo w czasie Sądu Ostatecznego; *wstawianie się duchów niebieskich za niewiernymi* (KB1 LIII, 26); *A ileż to aniołów jest w niebiosach, których wstawiennictwo nic nie pomoże, chyba tylko, jeśli Bóg pozwoli* (KB2 LIII, 26); *Iluż jest aniołów w niebiosach, lecz ich orędownictwo na nic się nie zda, chyba że Allah udzieli pozwolenia* (K3 LIII, 27). Strzegą ognia piekielnego:

Dziewiętnastu Aniołów stoi tam na straży (KB1 LXXIV, 30); *Uczyniliśmy stróżami ognia tylko aniołów* (KB2 LXXIV, 30–31); *A strażnikami Ognia uczyniliśmy wyłącznie anioły* (K3 LXXIV, 31–32).

Na ziemi są anioły posłańcami do ludzi: *Aniołowie są Jego gońcami* (KB1 XXXV, 1); *który uczynił aniołów posłańcami* (KB2 XXXV, 1); *który posługuje się aniołami jako Posłańcami* (K3 XXXV, 2); zob. też KB1 (VI, 8–10; 50; XVII, 97; XXV, 8; LXXVIII, 38; LXXXI, 19–21), KB2 (VI, 8–10; 50; XVII, 97; XXV, 8; LXXVIII, 38), K3 (VI, 9–11; 49; XVII, 96; XXV, 8; LXXVIII, 39) i in. Ich zadaniem jest też ochrona ludzi, pilnowanie ich, por. *u clōveke ješt' trista i šest' esat' angelej spōlna* (KzK w. 2, s. 61b), *d'en i nōc angeli im šetanōm tōgō brōnat' i ź nimi spōr velik'ij majut'* (KzK w. 5–7, s. 61b); *obowiązani są pilnować ludzi [...] nazywają ich Aniołami stróżami* (Ww 14); *Nad głowami waszemi są moi Aniołowie stróże* (KB1 LXXXII, 10–11); *Zaprawdę, nad wami są stróże szlachetni* (KB2 LXXXII, 10); *Zaiste, są nad wami strażnicy* (K3 LXXXII, 11) oraz nieustanna pomoc, wspieranie w trudnych sytuacjach (por. *pomaga wam wasz Pan trzema tysiącami zesłanych aniołów?* (KB2 III, 124); *także aniołowie są jego wspomóżycielami* (KB2 LXVI, 4); *Pan wasz pomoże wam trzema tysiącami aniołów zesłanych z wysoka?* (K3 III, 125); *wszyscy aniołowie są jego pomocnikami* (K3 LXVI, 5). Spisują anioły także ludzkie uczynki, np.: *'u adamsk'ix džecej hreχ'i berūc* (KŁ w. 7–9, s. 115b); *spisywać sprawy ich: nazywają ich [...] pisarzami pobłażającymi* (Ww s. 14); *człowiek nie wypowie ani jednego słowa, które by nie dotarło do będącego przy nim nadzorczy* (KB2 L, 18); *On nie mówi ani słowa, żeby nie było przy nim anioła strażnika, gotowego do zapisywania* (K3 L, 19), przynoszą wiadomość o śmierci człowieka i zabierają jego duszę, np. *i pašlū 'enh'eli maje da jeho [...] i zijduć jeho dušu brać* (KŁ w. 5, s. 126a); *obowiązany jest przyjmować dusze ludzkie przy skonaniu, i że przyjmuje wszystkie dusze* (Ww s. 15); *Anioł śmierci, czuwający nad waszemi krokami, przetnie nić dni życia waszego* (KB1 XXXII, 11); *Zabierze was anioł śmierci, który miał pieczę nad wami* (KB2 XXXII, 11); *Anioł śmierci, który uczyniony został odpowiedzialnym za was* (K3 XXXII, 12); *kiedy aniołowie zabierają dusze* (KB2 IV, 97); *tym, którym aniołowie przynoszą śmierć* (K3 IV, 98), nawet mszczą się, por. *a Aniołowie zemszczą się za niego* (KB1 LXVI, 4). Podobnie jak w Biblii, w Koranie obecna jest postać Anioła niszczyciela, takiej nazwy używa jednak tylko KB1: *Dał się słyszeć głos Anioła niszczyciela* (XXIII, 43), por. *I słusznie pochwycił ich krzyk* (KB2 XXIII, 41); *Wtedy słusznie spadła na nich kara* (K3 XXIII, 42). Oprócz tego anioły zsyłają deszcz: *Tūju vadu stojuce (!) važic, 'adnaje šali na hetij šv'et (davoli). A padželić tūju vadu 'enh'eli n'esūc na (z'emlu)* (KŁ w. 5–6, s. 134b); *dożc [...] pan bōg każe kežnōmu angełu z rota pušt'it' pō odnōj krapel*

voditōlkō pō ōdnōj ne vencej (KzK. w 8–12, s. 68a); *'enheli ketorije dažčom zavidajuc* (KM w. 6–7, s. 115).

Większość związków frazeologicznych z wyrazem *anioł*, obecnych w przekładach koranicznych, występuje w polskich translacjach biblijnych bądź w staropolskiej literaturze religijnej. Także frazeologizmy ze słowem *anioł*, obecne w piśmiennictwie Tatarów litewsko-polskich, mają często źródło we wcześniej powstałych przekładach biblijnych. Jednakże zostały one użyte w celu wyrażenia wierzeń wyznawców islamu. Należą do nich wyrażenia: *anhel boży* (KM w. 12, s. 336) — *anioł Boży* [SSStp I, 38–39; SPolXVI I, 170–175] < łac. *angelus Dei, angelus Domini* (Vulg.); *anheli nepešk'ije* (KM w. 3, s. 222) — *aniołowie niebiescy* lub *anioł(owie) z nieba* [SPolXVI I, 170–175] < łac. *angelus de caelo, angelus caelorum* (Vulg.); *anheli 'aršovi-je, 'enheli 'eršovije* (KM w. 3, s. 66, 176) albo *aniołowie dzierżący 'arsz, 'arš zerżačije anheli* (KM w. 3–4, s. 165) — *aniołowie tronowi, stoleczni* [Reczek 1968, 473: hasło *stolecznik* 'naczelnik, najbliższy tronu']; *anioł święty* (KB1 LXXXI, 19) < łac. *sanctus angelus* (Vulg.); *anioł stróż* (Ww 14) albo *anioł strażnik* (K3 L, XIX) w odniesieniu do konkretnych aniołów, czyli Munkira i Nakīra, jak i do aniołów w ogóle, por. łac. *angelus custos, angelus tutelariorum* (Vulg.); *anioł śmierci* (KB2 XXXII, 11; K3 XXXII, 12), por. *Był jeden Rabi Jeossua mąż święty do ktorego przyszedł Anioł śmierci* (M. Bielski, *Kronika*, 1564) [SPolXVI I, 170–175; SDor I, 142]; *anioł niszczyciel* (KB1 XXIII, 43), por. ST (Krn 21, 15). Są jednakże i takie wyrażenia, które występują tylko w literaturze religijnej wyznawców islamu, np.: *anheli strogije* (KM w. 5, s. 256) albo *straszny(i) anioł(owie)* (KŁ w. 6–7, s. 117b; KB2 LXVII, 6) w odniesieniu do Munkira i Nakīra; *'enh'el padobnij ptaχu* (KŁ w. 4 i 6, s. 118b); *'enh'el smūtnij* (KŁ w. 6–7, s. 117b); *zasłużeni aniołowie*, np. w KM: *zaslūžonix maix anhelov* (w. 5–6, s. 249); *aniołowie zesłani z wysoka* (K3 III, 125).

PRZYPISY

¹ Teksty transliterowane i opracowane przez G. Miškinienė [Miškinienė 2001].

² Teksty opracowane przez G. M. Meredith-Owens, A. Nadson [Meredith-Owens, Nadson 1970] (*Tefsir 1725 r.*); J. Stankieviča [1933–1934] (*Kitab Łuckiewicza*). Transliteracja rękopisów *Tefsir 1788 r.*, *Kitab Milkamanowicza* opracowana przez: [Jankowski, Łapicz 2000; Łapicz 1986].

³ Oparty na wcześniej wydanym Koranie w przekładzie filomatów ks. D. Chlewińskiego i I. Domeyki (Poznań, 1848).

⁴ Taki przekład występuje tylko w BT, w translacjach staropolskich są to wyrażenia *anioł borzący, anioł niszczący, Anioł tracący Nad to posłał Bóg anioła do Jeruzalem, aby je wygładził [...] i rzekł aniołowi borzącemu* (BB); *Też posłał Bog ániolá do Jeruza'imá niszczyc' go [...] i rzekł ániolowi niszczącemu* (BN); *Posłał też Anjola do Jeruzalem, aby*

je wytracił [...] i rozkazał Anjołowi, który wytracał (BW); I posłał Bóg Anioła do Jerozolimy, aby ją wyniszczyć [...] i rzekł do Anioła-niszczyciela (BT 1 Krn 21, 15).

⁵ Zapis z nagłosowym *ang-* potwierdza SPolXVI [I, 170–175]; może być to także wpływ języków wschodniosłowiańskich — por. strus. *angelb*.

⁶ Z ar. *sağda* ‘postawa i część modlitwy polegająca na klęknięciu i pochyleniu się ku ziemi z przywarciem dłoni i przedramion oraz czoła do ziemi’ [Jankowski, Łapicz 2000, 72].

⁷ Z ar. *şalāt*, pl. *şalawāt* > turk. *salñ vat* ‘oficjalna islamska ceremonia modlitwy; wstawianie się, wstawiennictwo; prośba o błogosławieństwo; błogosławieństwo (Boga)’ [Stachowski 1975–1986, III, 59].

⁸ Z ar. ‘*arš* ‘tron’ [Jankowski, Łapicz 2000, 103]. U Tatarów litewsko-polskich występuje w formie zeslawizowanej *arsz*, *ersz* i oznacza ‘tron boskiego majestatu’, ‘tron Boga’; wyraz ‘*arš*’ tworzy derywat *aršovij* (*arszowy*), stąd ‘*enheli* ‘*eršovije* ‘aniołowie przy tronie Bożym’.

SKRÓTY ŹRÓDEŁ

A = Akiner S., 1973: The Byelorussian Tatars and their Writings, *The Journal of Byelorussian Studies*, t. 3, nr 2. London, 55–84.

BB = *Biblia brzeska* 1563, 2003: Clifton—Kraków.

BG = *Biblia gdańska* 1632, 1996: *Nowy Testament*. Kraków; 2004: *Stary Testament*. Kraków.

BN = *Biblia nieświeska* 1572, 2000: starodruk ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego.

BT = *Biblia Tysiąclecia*, 1980: Poznań—Warszawa.

BW = *Biblia w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1599 r.*, 2000: Transkrypcja tekstu oryginalnego z XVI w., Warszawa.

Chl = *Chamail lipski*: Miškinienė G., 2001: *Sieniausi Lietuvos totorių rankraščiai. Grafika. Transliteracija. Vertimas. Tekstų struktūra ir turinys*. Vilnius.

KB1 = Tarak-Buczacki J. M., 1858: *Koran*. Warszawa.

KB2 = Bielawski J., 1986: *Koran*. Warszawa.

K3 = *Święty Koran. Tekst arabski i tłumaczenie polskie*, 1990: Wydany pod patronatem Hazrat Mirza Tahir Ahmad, Islam International Publications LTD. Londyn.

KL = *Kitab Łuckiewicza*: Stankievič J., 1933–1934: Příspěvky k dějinám běloruskeho jazyka na základě rukopisu ‘Al-Kitab’, *Slavia*, Rocznik 12, 357–390.

KM = *Kitab Milkamanowicza*: Łapicz Cz., 1986: *Kitab Tatarów litewsko-polskich (Paleografia. Grafia. Język)*. Toruń.

KzK = *Kitab z Kazania* [Miškinienė 2001].

NT = *Grecko-polski Nowy Testament*, 1994: Warszawa.

T1 = *Tefsir* 1725 r. [Meredith-Owens, Nadson, 1970, 141–176].

T2 = *Tefsir* 1788r. [Jankowski, Łapicz 2000]

W = Woronowicz A., 1935: *Kitab Tatarów litewskich i jego zawartość*, *Rocznik Tatarski*, t. II. Zamość, 376–394.

Ww = Sobolewski J., 1830: *Wykład wiary machometañskiej czyli islamskiej*. Wilno.

WzK = *Wersety z Koranu*. Sarajewo, 1935 (reprint z 1995 r.)

SDor = Doroszewski W. (red.), 1958–1969: *Słownik języka polskiego*, t. I–XI. Warszawa.

- SL = Linde S., 1854–1860: *Słownik języka polskiego*, t. 1–6. Lwów.
- SMick = K. Górski, S. Hrabec (red.), 1962–1983: *Słownik języka Adama Mickiewicza*, t. 1–11, Wrocław.
- SPolXVI = Mayenowa M. R. (red.), 1966–2004: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–32, Wrocław.
- SSTCh = Karpluk M., 2001: *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*. Kraków.
- ST = *Hebrajsko-polski Stary Testament. Pięcioksiąg*, 2003: Warszawa.
- SWil = Orgelbrand M. (wyd.), 1861–1862: *Słownik języka polskiego*, t. I–II. Wilno.

LITERATURA

- Briks P., 2000: *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*. Warszawa.
- Danecki J., 1997: *Podstawowe wiadomości o islamie*. Warszawa.
- Grabner-Haider A., 1994: *Praktyczny słownik biblijny*. Warszawa.
- Jankowski H., Łapicz Cz., 2000: *Klucz do rajju. Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku*. Warszawa.
- Khoury A.T., 1998: *Leksykon podstawowych pojęć religijnych. Judaizm, chrześcijaństwo, islam*. Warszawa.
- Łapicz Cz., 1986: *Kitab Tatarów litewsko-polskich (Paleografia. Grafia. Język)*. Toruń.
- Leon-Dufour X., 1990: *Słownik teologii biblijnej*. Poznań.
- Meredith-Owens G.M., Nadson A., 1970: The Byelorussian Tatars and their Writings, *The Journal of Byelorussian Studies*. London, T. 2, nr 2. 141–176.
- Miškinienė G., 2001: *Sieniausi Lietuvos totorių rankraščiai. Grafika. Transliteracija. Vertimas. Tekstų struktūra ir turinys*. Vilnius.
- Popowski R., 1994: *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*. Warszawa.
- Reczek S., 1968: *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Stachowski S., 1975–1986: *Studien über die arabischen Lehnwörter im osmanisch-türkischen*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Stankievič J., 1933–1934: Příspěvky k dějinám běloruskeho jazyka na základě rukopisu 'Al-Kitab', *Slavia*, Rocznik 12. 357–390.

E-mail: asiakk2@o2.pl

Listopad 2009 r.

JOANNA KULWICKA-KAMIŃSKA

**The Word *Angel* in Old and Contemporary Biblical
and Koranic Translations**

The purpose of this article is to investigate the etymology of the word *angel* in Polish biblical and Koranic translations as well as the ways of its translation from

Hebrew, Greek and Arabic into religious texts. The author examines whether the phraseological connections of the word *angel* (which is used by Lithuanian and Polish Tartars and in the Polish translations of the Koran) are specific for this genre of literature in the production of the Koranic phraseology. To establish the range and nature of the connections between the biblical and Koranic translations, the author considers whether and to what extent they reflect biblical or Polish phraseology.